

УДК 159.9 – 053.6

В 68

Наталія ВОЛОДАРСЬКА

РОЛЬ ІЄРАХІЇ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ САМОТВОРЕННЯ

Стаття присвячена теоретичному дослідженню проблеми самотворення особистості в сучасних умовах. Визначається роль ієрархії цінностей в самотворенні особистості. Уточнюються чинники й умови самотворення особистості, перепони, що виникають у цьому процесі, та методи їх подолання. Цінності розглядаються як структурні компоненти процесу самотворення особистості.

***Ключові слова:** самотворення особистості, детермінанти поведінки, ціннісна ієрархія, світоглядні орієнтації.*

Постановка проблеми. Стрімкість соціокультурних змін у всіх сферах життєдіяльності людини, потужний інформаційний тиск, розширення сфер діяльності, напружений ритм життя, зростання кількості ризиків, психотравмувальних ситуацій актуалізує дослідження питань становлення цінностей особистості. Кожне суспільство має унікальну ціннісно-орієнтаційну структуру, в якій відбивається самобутність конкретної культури. Оскільки набір цінностей, які засвоює індивід у процесі соціалізації, йому “транслює” саме суспільство, дослідження системи ціннісних орієнтацій особистості є особливо актуальним у ситуації серйозних соціальних змін, коли відзначається деяка “розмитість” суспільної ціннісної структури, багато цінностей виявляються порушеними, зникають соціальні структури норм, з’являються суперечності. Особливої уваги питання змісту та

структури цінностей набувають у контексті вивчення чинників та умов самотворення особистості. Цей аспект взаємозв'язку ціннісної сфери та особливостей самотворення викликає значний науковий інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники орієнтовані на вивчення питань, пов'язаних із визначенням особливостей цілепокладання, мотивів, потреб, уявлень про майбутнє, стратегій досягнення поставлених цілей (Г. Балл [1], М. Боришевський [2], С. Максименко [6] та ін.). Особлива роль у цьому процесі, на їх думку, належить побудові ієрархії цінностей, пошуку нових життєвих смислів з метою запобігання саморуйнації особистості. Ієрархія ціннісних орієнтацій особистості є досить стійкою. Вона оцінюється за проявом у всіх основних сферах життєдіяльності особистості, стабільністю впливу на поведінку в складних умовах життєдіяльності (О. Килиник [4]).

Крім того, значний інтерес до питань ієрархізації ціннісної сфери виникає у зв'язку з її безпосередньою участю у вирішенні найважливіших практичних завдань. Йдеться про адаптацію методів різних напрямків, підходів в усуненні перепон, що виникають на шляху активізації процесу самотворення особистості (М. Боришевський [2]).

На жаль, до цього часу існує проблема аналізу основних дефініцій, які складають тезаурус феномену самотворення особистості.

Метою статті стало розкриття ролі цінностей у процесі самотворення особистості. Зокрема, особливостей впливу ціннісної ієрархії на процес самотворення.

Психологічні аспекти самотворення особистості, на наш погляд, тісно пов'язані з ціннісною ієрархією, завдяки якій формуються найбільш актуальні потреби, мотиви, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до самого себе. Самотворення особистості відбувається в різних сферах життєдіяльності: професійній, соціальній (родина, дружні контакти, суспільна робота тощо), сфері дозвілля. Зміни, які відбуваються у них, детермінують поведінку особистості, спричиняють відновлення або руйнацію

процесу самотворення. Ці взаємопов’язані процеси стикаються з проблемою їх організації на різних етапах розвитку особистості. Найважливішим у процесі самовизначення особистості є відкриття внутрішнього світу, що відбувається разом з переживанням особистістю власної цінності. Така рефлексія сприяє виникненню ціннісно-змістового уявлення про себе як про особистість.

У сучасному середовищі змінюються цінності, які особистість привласнює або ні у власну ціннісну ієрархію. Якщо ці цінності не асимілюються у внутрішньому світі людини, то виникає когнітивний дисонанс. Неприйняття норм, цінностей формує конфлікт цілей (бажання “добре жити” і “нічого не робити”, “отримувати гроші задарма”). Проблеми сьогодення впливають на зміни в потребах, бажаннях молоді. В особистості виникає навчена безпорадність, коли нею ставляться нереальні цілі і виникає страждання від неможливості їх досягнення. У молодіжному середовищі найчастіше наголошується на наявності перепон у досягненні бажаної мети “ну що я можу зробити”, “у мене замало можливостей”, “тільки допомога ззовні може розв’язати мою проблему”. Загальновідомо, що рівень осмисленості життя впливає на формування ціннісної ієрархії в особистості.

Проблема оволодіння людиною ціннісним смислом своєї життєдіяльності висвітлювалась такими провідними авторами, як В. Франкл, Ж.-П. Сартр, І. Ялом, М. Бубер та ін. У російській психологічній науці проблематика смислу презентована у роботах Ф.Ю. Василюка [3], Л.С. Виготського, Б.В. Зейгарнік, В.А. Іваннікова, Д.О. Леонтьєва [5], С.Л. Рубінштейна. Серед українських психологів, які досліджують питання смислу життя у просторі гуманістично-екзистенційного спрямування, парадигми самотворення особистості, можна назвати Г.О. Балла [1], М.Й. Боришевського [2], О.Ф. Бондаренка, П.П. Горностая, С.Д. Максименка [6], В.А. Роменця, М.В. Савчина, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелеву.

Уважається, що ціннісно-смилова сфера підпорядковує собі всі інші життєві прояви, визначає спрямованість пізнання, вектор розвитку особистості. Причому показниками особистісного самовизначення є той вибір, у якому перевага віддається цінності більш високого рівня.

Тому гуманістична психологія визнає можливість гармонійного існування людини лише за наявності у неї “високого” смислу життя [1]. Прагнучи з’ясувати генезу здатності особи до отримання такого досвіду, необхідно розрізняти: а) високорозвинену (поєднану з рефлексією) форму екзистенції, яка спонукає людину до свідомих вчинків, що відповідають критеріям високої духовності; б) менш розвинені форми екзистенції; в) внутрішні передумови становлення вказаних форм. У певних дослідженнях поняття “ціннісні орієнтації особистості” по суті збігається з термінами, що характеризують смислову сферу. Наприклад, А. Маслоу фактично не розділяє поняття “цінності”, “потреби” і “мотиви”, В. Франкл – “цінності” й “особистісні смисли”. У теорії А. Маслоу [6] групи цінностей утворюють вертикальну ієрархію. Відтак виокремлюється дві основні групи цінностей:

– Б-цінності (цінності буття) – вищі цінності, властиві людям, що схильні до самоактуалізації (істина, добро, краса, цілісність, життєвість, унікальність, досконалість, повнота, справедливість, порядок, простота тощо);

– Д-цінності (дефіцієнтні цінності) – нижчі цінності, оскільки вони орієнтовані на задоволення певної фрустрованої потреби (мир, спокій, сон, відпочинок, залежність, безпека тощо).

Займаючи підлегле становище, “Д-цінності” вибираються людьми “заради виживання”, досягнення стану гомеостазу. Їх реалізація є “абсолютною необхідністю”, передумовою “відчуття і функціонування” вищих “Б-цінностей”, або “цінностей розвитку”.

В. Франкл та Ф. Василюк вважають, що ціннісні утворення – це база для формування системи особистісних смислів. Ф. Василюк стверджує, що сенс є граничним утворенням, у якому сходяться ідеальне і реальне, життєві цінності та можливості їх реалізації. Сенс як цілісна сукупність життєвих відносин у Ф. Василюка є свого роду продуктом ціннісної системи особистості [3].

Гордон Олпорт першим запропонував таке поняття, як “класифікація цінностей” [8]. Він виокремив шість типів цінностей:

1. Теоретичні цінності, які надають важливості і значення раціональному мисленню та пошуку істини.

2. Економічні цінності, які утверджують пріоритет практичної користі і вигоди.

3. Естетичні цінності, які найвище ставлять красу, гармонію і мистецтво.

4. Соціальні цінності, що надають найбільшого значення людським взаєминам – любові, дружбі, відданості тощо.

5. Політичні цінності, що відображають прагнення до набуття влади і впливу.

6. Релігійні цінності.

Уявлення про систему цінностей особистості як ієрархії її переконань набуло поширення в американській соціальній психології. Так, М. Рокич визначає цінності як сталі переконання у тому, що певний спосіб поведінки або кінцева мета існування краще з особистої чи соціальної точок зору, ніж протилежний або зворотний спосіб поведінки або кінцева мета існування [цит.: за 3]. На його думку, цінності особистості характеризуються такими ознаками:

- витоки цінностей простежуються у культурі, суспільстві і особистості;
- вплив цінностей простежується практично у всіх соціальних феноменах, які заслуговують на вивчення;
- загальна кількість цінностей, які є надбанням людини, порівняно невелика;
- усі люди володіють одними і тими самими цінностями, хоча і в різному ступені;
- цінності організовані в системи.

Вітчизняні та російські психологи мали свою точку зору на проблему визначення поняття ціннісних орієнтацій. Поняття “цінність” термінологічно позначаються різними поняттями: М. Добринін називає їх “значущістю”; Л. Божович “життєвою позицією”; О. Леонт'єв “значенням” і “особистісним смислом”; В. М'ясищев “психологічними відносинами”. Цікавою є думка Д. Леонт'єва, який вважав, що індивідуальна ієрархія ціннісних орієнтацій, як правило, є послідовністю досить добре розмежованих “блоків” [5]. Д. Леонт'єв наводить можливі групи цінностей, об'єднані в блоки на основі різних підстав

та за принципом полярності. Зокрема, серед термінальних цінностей протиставляються:

1. Конкретні життєві цінності (здоров'я, робота, друзі, сімейне життя) – абстрактні цінності (пізнання, розвиток, свобода, творчість).

2. Цінності професійної самореалізації (цікава робота, продуктивне життя, творчість, активна діяльність життя) – цінності особистого життя (здоров'я, любов, наявність друзів, розваги, сімейне життя).

3. Індивідуальні цінності (здоров'я, творчість, свобода, активна діяльність життя, розваги, впевненість у собі, матеріально забезпечене життя) – цінності міжособистісних відносин (наявність друзів, щасливе сімейне життя, щастя інших).

4. Активні цінності (свобода, активна діяльність життя, продуктивне життя, цікава робота) – пасивні цінності (краса природи і мистецтва, впевненість у собі, пізнання, життєва мудрість) [5].

Науковцями презентуються різноманітні типології цінностей. Розглянемо їх класифікації. Так, Г. Дьяур услід за О. Вишневським вирізняє абсолютні, національні, громадянські, сімейні, особисті цінності. Також можна говорити про три форми існування цінності:

1) як суспільний ідеал, як вироблене суспільною свідомістю абстрактне уявлення про атрибути належного в різних сферах громадського життя; такі цінності можуть бути і загальнолюдськими, “вічними” (істина, краса, справедливість), і конкретно-історичними (патріархат, рівність, демократія);

2) об'єктивована форма у вигляді витворів матеріальної та духовної культури або людських вчинків – конкретних предметних втілень суспільних ціннісних ідеалів (етичних, естетичних, політичних, правових);

3) цінності соціальні, переломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять у психологічну структуру особистості як особистісні цінності – одне з джерел мотивації її поведінки.

Важливо враховувати поділ цінностей залежно від суб'єкта, який є їх носієм. Йдеться про:

1) цінності особистого життя, індивідуальні. Це життя, здоров'я, свобода волі, дружба, кохання, сім'я, добробут, освіта, повага,

таланти, захоплення. При відчуженні особи від соціальних інститутів, особливо правових, індивідуальні цінності іноді відіграють головну роль у виборі лінії поведінки;

2) групові цінності. Фіксують приналежність особи до тих або тих малих чи великих соціальних груп. Це солідарність з іншими членами групи, співпраця, допомога, чистота віри, вірність рідній культурі та мові, музика, стиль поведінки, одяг тощо.

Широкий спектр класифікацій враховує різноманітність ціннісної орієнтації буття особистості. Так, за об'єктом засвоєння розрізняють матеріальні та морально-духовні цінності; за метою засвоєння – егоїстичні й альтруїстичні; за рівнем узагальненості – конкретні й абстрактні; за способом вияву – ситуативні і стійкі; за роллю в діяльності людини – термінальні й інструментальні тощо. За своїм статусом і рівнем функціонування у людському бутті визначають такі групи цінностей: універсальні/традиційні (краса, добро, істина, свобода), ситуативні/динамічні; термінальні (дальні, цільові)/інструментальні (ближні, які є засобами стосовно термінальних); інтегруючі/диференціюючі; наявні/ідеальні; матеріальні, соціальні/екологічні; загальноприйняті/домінуючі/опозиційні/судження меншості.

Цінності є “образними маяками”, що допомагають помітити в потоці інформації найбільш важливе для життєдіяльності особистості, її поведінки. А те, що суперечить цінностям, – буде проігноровано або неуважністю, або неприйняттям. На зміну сталої системи ціннісних орієнтацій впливають зміни у соціокультурному оточенні. В останні десятиліття вплив соціокультурного середовища на формування системи цінностей індивіда все більшою мірою опосередковується засобами масової інформації. Ціннісні орієнтації є особливим чином структурованою системою ціннісних уявлень, що виражають суб'єктивне ставлення особистості до об'єктивних умов життя, реально детермінують вчинки і дії людини, проявляються у поведінці. Ціннісні орієнтації – стрижнева, базисна характеристика особистості, соціальна властивість особистості. Ціннісні орієнтації є найважливішим елементом свідомості особистості, в них переломлюються моральні, естетичні, правові, політичні, екологічні,

економічні, світоглядні знання, уявлення і переконання. Саме вони, закріплені життєвим досвідом, спрямовують діяльність, регулюють поведінку особистості. Сформована система ціннісних орієнтацій особистості забезпечує її становлення як активного суб'єкта соціальної діяльності.

Механізм ціннісної орієнтації реалізується так: потреба – інтерес – установка – ціннісна орієнтація. Інтерес – це усвідомлена потреба, установка – схильність до певної оцінки на основі соціального досвіду, набутого особистістю у процесі ознайомлення з соціальними явищами, і готовність діяти відповідно до цієї оцінки.

Орієнтація у системі цінностей передбачає наявність трьох взаємопов'язаних фаз, які забезпечують процес самотворення особистості:

- фаза привласнення особистістю цінностей суспільства в міру свого функціонування продукує ціннісне ставлення, ціннісні орієнтації та ієрархічну систему ціннісних орієнтацій;

- фаза перетворення, базуючись на привласнених цінностях, забезпечує перетворення образу Я, який розвивається у взаємодії “Я-реального” – “Я-ідеального” – “життєвого ідеалу”;

- фаза прогнозу – завершальна, забезпечує формування життєвої перспективи особистості як критерію орієнтації.

До критеріїв ефективності формування ціннісних орієнтацій можна віднести:

1. Знання цінностей. Результатом є вміння формувати ціннісні орієнтації. Поняття цінностей вважається засвоєним, якщо людина повністю опанувала зміст поняття, його обсяг, знання його зв'язків, відношення до інших понять, а також уміння оперувати поняттям при розв'язанні практичних завдань.

2. Диференціація цінностей – уміння особистості робити ціннісний вибір.

3. Дієвість ціннісних орієнтацій.

Розвинені ціннісні орієнтації – ознака зрілості особистості, показник міри її соціальності. Стійка і несуперечлива ієрархія цінностей, ціннісних орієнтацій зумовлює розвиток таких якостей особистості, як цілісність, надійність, вірність певним принципам та

ідеалам, активність життєвої позиції. Самотворення особистості визначається розвитком ієрархії цінностей, рівнем осмисленості життя, який формується шляхом безпосереднього включення особистості до системи суспільних відносин. Процес самотворення базується на формуванні світоглядних орієнтацій. Показником ефективності цього процесу є сформованість ієрархії життєвих смислів, духовних і моральних цінностей, одним з критеріїв чого виступає високий рівень осмисленості життя.

Висновки. Психологічний аналіз феномену ціннісних орієнтацій особистості виявляє їх багатосторонню сутність, насамперед у єдності таких основних характеристик:

1. Суб'єктивність ціннісних орієнтацій. Ціннісні орієнтації – це суб'єктивна психологічна характеристика. Ціннісні орієнтації є результатом відображення, осмислення, переживання й оцінки особистістю предметів і явищ навколишньої дійсності.

2. Структурність ціннісних орієнтацій особистості. Будучи багатовимірною і багатоплановою, сфера ціннісного у свідомості особистості містить різні за походженням компоненти.

3. Ієрархічність ціннісних орієнтацій особистості. Система ціннісних орієнтацій має складну, ієрархічну структуру. Ціннісні орієнтації пов'язані одна з одною ієрархічно, між ними існують відносини порівняльної значущості, оскільки різні типи цінностей розташовані в певному порядку один до одного.

4. Вибірковість цінностей для особистості. Загальна кількість значущих і мотивуючих цінностей у людини невелика. У дорослої людини зазвичай бувають десятки або сотні тисяч переконань, тисячі установок, але тільки кілька десятків цінностей.

5. Цілісність ціннісних орієнтацій особистості. Важливою властивістю є внутрішня зв'язаність усієї системи ціннісних орієнтацій особистості. Вони є цілісною системою відносин особистості.

6. Динамічність (мінливість)/стійкість (відносна стабільність) ціннісних орієнтацій особистості. З одного боку, будучи досить динамічним утворенням, ціннісні орієнтації мають тенденцію змінюватися впродовж життя людини. Вікові, індивідуально-типові

зміни, накопичення життєвого досвіду, зміна соціального середовища детермінують динаміку ціннісних орієнтацій особистості. Відносна стійкість ієрархії мотивів особистості зумовлює й відносну стійкість ціннісних орієнтацій. Однак під впливом зміни провідних мотивів при зміні соціальних умов життя людини, наприклад, зміні соціального статусу, зміні професії тощо, ціннісні орієнтації зазнають істотних змін. Вони впливають не стільки на сукупність самих цінностей, скільки на їхню структуру – взаємне ієрархічне співвідношення їх значущості: одні цінності набувають більш високого рангу, інші – знижуються у своїй значущості.

Подальші наукові розвідки пов'язуємо з емпіричним дослідженням ієрархії цінностей особистості на різних етапах самотворення.

Література

1. Балл Г. Раціогуманістична орієнтація в опрацюванні категорії особистості у психології / Г. Балл // Актуальні проблеми психології. – Т. 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 4. – Ч. 1 / за ред. С.Д. Максименка, С.В. Папучі. – К., 2011. – С. 10 – 20.
2. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості-громадянина / М.Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 144 – 150.
3. Василюк Ф.Е. Психологія переживаний / Ф.Е. Василюк. – М. : Изд-во Московского университета, 1984. – 201 с.
4. Килиник О.С. Цінності, життєві орієнтації та екологічна свідомість підлітків / О.С. Килиник // Духовність та злагода в українському суспільстві на перехресті тисячоліть. – К. : КВГІ, 1999. – С. 228 – 231.
5. Леонтьев Д.А. Психологія смысла: Природа, строение и динамика смысловой реальности. – [3-е изд., доп.] / Д.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2007. – 511 с.
6. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К. : Вид-во ТОВ “КММ”, 2006. – 240 с.
7. Маслоу А. Психологія бытия : [пер. с англ.] / А. Маслоу. – М. : “Рефлбук”, К. : “Ваклер”, 1997. – 304 с.
8. Олпорт Г. Личность в психологии / Г. Олпорт. – М. : КСП+ ; СПб. : Ювента, 1998. – С. 238 – 260.

References

1. Ball G. Raciogumanistychna orijentacija v opracjuvanni kategorii osobystosti u psihologii / G. Ball // Aktual'ni problemy psihologii. – Т. 11. Psychologija osobystosti. Psychologichna dopomoga osobystosti. – Vyp. 4. – Ch. 1 / za red. S.D. Maksymenka, S.V. Papuchi. – K., 2011. – S. 10 – 20.

2. Boryshevs'kyj M.J. Duhovni cinnosti v stanovlenni osobystosti-gromadjanyna / M.J. Boryshevs'kyj // Pedagogika i psihologija. – 1997. – № 1. – S. 144 – 150.

3. Vasiljuk F.E. Psihologija perezhivaniij / F.E. Vasiljuk. – M. : Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1984. – 201 s.

4. Kylynyk O.S. Cinnosti, zhyttjevi orijentacii' ta ekologichna svidomist' pidlitkiv / O.S. Kylynyk // Duhovnist' ta zlagoda v ukrai'ns'komu suspil'stvi na perehresti tysjacholit'. – K. : KVGI, 1999. – S. 228 – 231.

5. Leont'ev D.A. Psihologija smysla: Priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti. – [3-e izd., dop.] / D.A. Leont'ev. – M. : Smysl, 2007. – 511 s.

6. Maksymenko S.D. G'eneza zdijsnennja osobystosti / S.D. Maksymenko. – K. : Vyd-vo TOV “KMM”, 2006. – 240 s.

7. Maslou A. Psihologija bytija : [per. s angl.] / A. Maslou. – M. : “Reflbuk”, K. : “Vakler”, 1997. – 304 s.

8. Olport G. Lichnost' v psihologii / G. Olport. – M. : KSP+ ; SPb. : Juventa, 1998. – S. 238 – 260.

Володарская Наталья. Роль иерархии ценностей личности в процессе самосозидания. Статья посвящена теоретическому исследованию проблем процесса самосозидания личности в современных условиях. Определяется роль иерархии ценностей в самосозидании личности. Уточняются детерминанты и условия самосозидания личности, препятствия, возникающие в этом процессе, и методы их преодоления. Ценности рассматриваются как структурные компоненты самосозидания личности.

Ключевые слова: самосозидание личности, детерминанты поведения, ценностная иерархия, мировоззренческие ориентации.

Volodarska Natalia. The role of individual's hierarchy of values in self-creation of the development. The article is dedicated to theoretical investigation of the problems in the self-creation process of personality development in modern conditions. The role of values in self-creation of personality development is defined. Determinants and conditions of self-creation of the personality, as well obstacles occurring in the process and methods of their overcoming are clarified. The values are treated as structural components of self-creation of personality development.

Keywords: self-creation, development of personality, group therapy, behavioral determinant correction of psychological protection.